Roslagens

Fornminnes- och Hembygdsförening

100 år

1918 - 2018

Fornminnes-föreningen

ROSLAGS MUSEET

Program och information 2018

Under 2017 inleddes restaureringen av Gevärsfaktoriet vid Hantverkargatan. Byggnaden har återfått sin ursprungliga varmvita fasadfärg och portar och fönstersnickerier har åter målats i en oxidröd färgton.

Kallelse till Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförenings årsmöte 14 mars 2018

Årsmötet hålls i Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum, Verkstadsgatan 6, onsdagen den 14 mars 2018 kl 19.00. Efter årsmötesförhandlingarna berättar Ann Olsén Ehrnstén om hembygdsrörelsens och hembygdsmuseernas framväxt under 1800-talet och det tidiga 1900-talet.

Året då restaureringen inleddes

Årsmötet 2017 genomfördes på sedvanligt sätt i Smedjan på Pythagoras. Föreningen har arrangerat fem föreläsningskvällar med skilda teman - allt från gamla ortnamn till livet på Norrtäljeanstalten. Årets stadsvandring gick i behagligt vårväder från Bältartorpsbacken till Folkets park och lockade ett trettiotal medlemmar.

Under året inleddes äntligen den efterlängtade restaureringen av Gevärsfaktoriet vid Hantverkargatan. Om någon form av museiverksamhet åter ska kunna rymmas i lokalerna är dock fortfarande ovisst. Roslagsmuseet tvingades stänga 2008 sedan behovet av en restaurering blivit alltmer uppenbart. Underhålls- och driftsbidragen från kommunen hade för vart år visat sig alltmer otillräckliga för museets verksamhet. Ett försök att använda hela det kommunala bidraget till en restaurering visade sig omöjligt att genomföra. Så snart restaureringen inletts upphörde nämligen det kommunala bidraget helt, med hänvisning till att kommunen inte kunde investera pengar i fastigheter som inte kommunen ägde eller på annat sätt nyttjade. Något som kan kännas svårt att förstå med tanke på att hela idén med stiftelsen kring Roslagsmuseet var att kommunen skulle stå för drift och underhåll av museet mot att Roslagens fornminnesförening skänkte sina fastigheter och samlingar till stiftelsen.

Lösningen på problemet, som nu har presenterats, är att kommunen får hyra Gevärsfaktoriet av stiftelsen under en längre kontraktsperiod, och därmed får möjlighet att investera i fastigheten. Den summa som kommunen bidrar med till restaureringen är dock inte större än vad kommunen ändå skulle bidragit med i underhåll om det ursprungliga avtalet hållits.

Det är bara den yttre restaureringen som nu har genomförts. Den har bekostats helt med medel från försäljningen av granntomten till Gevärsfaktoriet. Den tomten hade tidigare satts av för en till- och utbyggnad av Roslagsmuseet. Tomten såldes av kommunen under förra mandatperioden för att förhindra och omöjliggöra utbyggnaden av museet. Istället byggde kommunen egna utställningslokaler vid Galles gränd - det så kallade Trapphuset.

Under den restaurering av exteriören som nu genomförts har målet varit att så långt som möjligt låta byggnaden återfå det utseende den hade före den omfattande och vårdslösa restaureringen i AMS regi 1971. Då byttes de gamla fönstren ut mot nytillverkade av modernt snitt och kalkputsen på fasaden knackades delvis ner och ersattes med hård och tät cementputs.

Nu har 1970-talsfönstren bytts ut. De var i flera fall helt uppruttnade. Istället har byggnaden fått nya fönster som tillverkats av utvalt kärnvirke. De har specialtillverkats, och profiler och dimensioner har kopierats från originalfönster från 1700-talet som bevarats i museets förråd i Långgarn. Karmar och bågar har impregnerats och målats med linoljefärg.

Sedan all cementputs knackats ner har huset putsats med kalkbruk och färgats av i den ursprungliga varmvita färgton som återfanns på ursprungsputsen på några skyddade ställen under taklisten. Vid 1970-talets restaurering hade hela taklisten klätts in med plåt. Den är nu borttagen och profilen är istället dragen för hand i putsbruk.

Då all puts var nerknackad fick vi möjlighet att undersöka murarna. Det visade sig då att huset vare sig byggts om eller till i någon större grad under åren. Två fönster hade satts igen på södra fasaden i samband med en ombyggnad på 1860-talet, och ett fönster tycks ha tagits upp i östra gaveln efter att huset hade färdigställts. I övrigt såg murverket ut som det gjorde då huset stod klart på 1760-talet.

Hur byggnaden kommer att utnyttjas i framtiden är ovisst. Vår förhoppning är att Gevärsfaktoriet på något sätt kommer att kunna utnyttjas av Norrtäljes nya museiorganisation. Valåret 2018 verkar kommunen se på stadens museiverksamhet med blidare ögon än på länge.

Hans Landberg, vice ordförande

Program 2018

Onsdag 14 mars

Årsmöte kl 19.00

Efter årsmötet dricker vi kaffe och lyssnar på chefen för Roslagsmuseet Ann Olsén Ehrnstén som berättar om hembygdsrörelsens och hembygdsmuseernas framväxt under 1800-talet och det tidiga 1900-talet.
Plats: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum, Verkstadsgatan 6.

Lördag 28 april

Arkeologi på Arsta gärde

Arkeologen Mattias Frisk berättar om utgrävningarna sommaren 2017 vid Arsta gärde och sätter fynden i sitt sammanhang i Norrtäljes fornhistoria.
Plats och tid: Norrtälje stadsbibliotek klockan 15.00.

Tisdag 15 maj

Från faktoriet till Strömgatan

Stadsvandring med Hans Landberg. Promenaden tar cirka en timme och vi samlas i Faktoriparken bakom Roslagsmuseet vid Hantverkargatan klockan 18.00. Medlemmar fritt, övriga betalar 50 kronor.

Lördag 25 augusti

Hundraårsresan

År 1918 bildades Roslagens fornminnes- och hembygdsförening. Samma år bildades också en fornminnes- och hembygdsförening i Söderbykarl. Vi firar jubileet tillsammans med ett gemensamt 100-årskalas.
Klockan 11.00 bjuder vi på förmiddagskaffe i Faktoriparken bakom Roslagsmuseet vid Hantverkargatan. Arkeolog Gunilla Larsson berättar om de forna vattenvägarna i Roslagen.
Klockan 13.00 reser vi till Storholmen för lunch och för att se på en kopia av Viksbåten - Roslagens eget vikingaskepp.
Klockan 15.00 går färden till Erikskulle hembygdsmuseum i Söderbykarl där vi kan se Viksbåten i original och få uppleva äkta gammaldags folkparksunderhållning med dansbana och tombolastånd.
Se vår hemsida *www.hembygd.se/roslagen* och Söderbykarls *www.erikskulle.se* för mer information.

Tisdag 18 september

Folkets park och Idrottsparken

Eva och Hans Landberg berättar om två festplatser i Norrtälje som vid början av förra seklet konkurrerade om publiken. Plats och tid: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum klockan 19.00. Entréavgift.

Tisdag 16 oktober

Fiskköpare i Roslagen

Från 1637 till 1847 hade Stockholms Fiskköpareämbete monopol på handeln med levande fisk. Ämbetsbröderna byggde upp ett nätverk av hamnställen från Rådmansö till Mönsterås. Lars G Soldéus berättar om fiskköpare och segelsumpar i Roslagen. Plats och tid: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum klockan 19.00. Entréavgift.

Lördag 3 november

Allhelgonadag med vandring på Nya kyrkogården

Eva och Hans Landberg berättar om några f.d. Norrtäljebor.
Plats och tid: Samling vid kapellet på Nya kyrkogården klockan 14.00.

Alla arrangemang sker i samarbete med ABF.

De första 100 åren

I år är det hundra år sedan Roslagens fornminnes- och hembygdsförening bildades. Under de hundra år som gått har både samhället och föreningen förändrats. Samtidigt som basen för föreningens verksamhet breddats har det blivit svårare att nå ut. Idag tävlar många organisationer om uppmärksamhet i ett tilltagande mediabrus.

Tiden kring förra sekelskiftet var folkrörelsernas tid. Väckelserörelsen, arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen var alla med om att lägga grunden till det moderna demokratiska samhället. Hembygdsrörelsen, med rötter i 1800-talets nationalromantik och eldat av patriotism under unionsupplösningen, fick sitt genombrott på 1910-talet. De första hembygdsföreningarna bildades i Dalarna och härifrån spreds rörelsen över landet. Författaren och folkbildaren Karl-Erik Forsslunds bok *Hembygdsvård* blev, då den kom 1914, något av en bibel för hembygdsrörelsen. I boken går Forsslund till storms mot ”…det nya som kommit strömmande över oss genom de moderna kommunikationernas tusen kanaler.” Han skrev att: ”Nu är det hög tid, att vi få till stånd en organiserad folkrörelse för vårdande och utvecklande av den enkla skönhet, som av ålder präglat de svenska bygderna.” Forsslund sökte finna en möjlighet att ge kulturen samma skydd som naturen fått i de nyligen bildade nationalparkerna. Han menade att: ”Bygdemuseet är lösningen. Var bygd har sin samling, representativ för den trakten och helst renodlad från plock från andra länder och landskap…” I bygdemuseet skulle varje bygd kunna odla och bevara sin särart.

Rörelsen i Norrtälje

Så mycket av folkrörelse var det till att börja med inte tal om då Roslagens fornminnes- och hembygdsförening bildades lördagen den 14 mars 1918. Initiativet kom istället uppifrån. Det var Norrtäljes borgmästare Wilhelm Emanuel Hallin som tillsammans med några ur samhällets sociala toppskikt bildade föreningen. I den första styrelsen återfanns bland andra kyrkoherde Carl Johan Silver och Norrtelje Tidnings chefredaktör Julius Nordin. En kvinna fanns med i styrelsen, fröken Carolina Zetterman, som bodde granne med borgmästare Hallin i Bältartorpsbacken. Hennes entusiasm och brinnande iver var säkerligen en bidragande orsak till att föreningen bildades.

Det äldsta bevarade sammanträdesprotokollet är daterat 7 maj 1919. Det är fört av föreningens sekreterare major Gustaf von Schultzenheim och ger en god inblick i de frågor som sysselsatte styrelsen under det första året.

Kyrkoherde Silver föreslog att ett Skansen skulle inrättas i Södra bergen i Norrtälje, och man beslöt att skriva till stadsfullmäktige om behovet av att tillsätta en kommitté där frågan kunde behandlas.

Frågan om Ålands nationstillhörighet efter kriget stod fortfarande och vägde, men redaktör Nordin, som ansåg frågan som avgjord, föreslog att styrelsen genast skulle ordna en utflyktsresa till Åland ”sedan det nu åter blivit svenskt”!

Ett stort bildverk, *Roslagen i ord och bild*, planerades

och borgmästare Hallin åtog sig själv att avfotografera Norrtälje, medan Länna, Roslagsbro och Söderby-Karl fördelades på de övriga styrelsemedlemmarna. Frågan om vem som skulle fotografera andra delar av Roslagen fick vänta till nästa sammanträde.

Det beslöts även att en hembygdsfest med basar, föredrag, lekar och tombola med mera skulle hållas i Societetssalongen till hösten. I samband med festen skulle man även ställa ut föremål ur föreningens museisamling. En kommitté bildades för att ordna utställningen och till den knöts också färghandlarsonen Torsten Nordström, vars stora kunskap om föremål och antikviteter föreningen kunde dra nytta av. Grunden i föreningens samling var borgmästare Hallins samling av allmoge- och konstföremål, som han tidigare ställt ut och visat i sin privatbostad vid speciella tillfällen.

Det bestämdes att det skulle kosta 25 öre att komma in på basaren. Nationalklädd ungdom fick komma in gratis. Tombolan kostade en krona, föreläsningen 50 öre och inträde till utställningen skulle också kosta 50 öre. Till festen skulle också föreningens båt transporteras ned, liksom en föreningen tillhörig mina från Arholma. Festen tycks ha blivit en succé. Bara nettobehållningen från försäljningen i basaren uppgick till 3 400 kronor eller cirka 60 000 kronor i dagens penningvärde.

Ett eget museum

Samma höst beslutar man sig också för att köpa in det så kallade Gamla bankhuset vid Hantverkargatan för 20 000 kronor. Huset, som vi idag känner som Gevärsfaktoriet, skulle inrättas till museum och permanent utställningslokal för föreningens samlingar. Köpet innebar ett stort ekonomiskt åtagande och styrelsen genomför därför en höjning av medlemsavgiften från två till tre kronor. Köpet innebär också att föreningen får ansvar som fastighetsägare och hyresvärd, eftersom Gevärsfaktoriet vid den här tiden fortfarande var indelat i flera små lägenheter. I ett styrelseprotokoll från 1920 skriver man att i den händelse hyresgästerna yrkar på reparationer ska hyran omedelbart höjas. Man beslutar också att anställa en vaktmästare.

Bilder från Fornminnesföreningens ettårsfest med utställning och lekar i och vid Societetshuset 20 - 21 september 1919. På bilden till vänster syns föreningens ordförande borgmästare W E Hallin och troligen sekreterare major G von Schultzenheim.

Lagom till Norrtälje stads 300-årsjubileum 1922 kan museet, som döpts till Norrtälje museum, slå upp portarna. För att ordna utställningarna har föreningen anlitat en dekoratör, och vi förstår att avsikten med att arrangera föremålen mer legat på det estetiska än på det pedagogiska planet.

År 1928 firade föreningen tioårsjubileum, som man väljer att uppmärksamma genom att låta tillverka en förtjänstmedalj i guld. Medaljen tillverkas i två exemplar, varav ordförande Hallin får den ena och apotekare Balkenhausen den andra. Jubileet firas i Samskolans högtidssal med föredrag av antikvarien filosofie doktor Ture Arne under rubriken ”Våra Rospiggska förfäder voro rövare och slavhandlare”.

Med tiden fick föreningen en allt bredare folklig förankring, och man stretade på med sommarfester, föredrag och utflykter. Ett arv efter apotekare Balkenhausen år 1933 gjorde det möjligt att även inreda Gevärsfaktoriets övervåning till museum och samtidigt dra in värmeledning och belysning i byggnaden. Föreningen har nu mer än 7 000 föremål i sin samling och borgmästare Hallin har kontaktat riksantikvarien för att eventuellt få hjälp av någon sakkunnig person med katalogiseringen.

Läroverksadjunkt Paul Martin Lijsing hade blivit medlem i Fornminnesföreningen redan 1919, ett år efter att den grundades. Om det var borgmästare Hallin som tog initiativet till föreningen så kan man säga att det var magister Lijsing som höll den i gång. Han var den självlärde hembygdsforskaren som, mer än någon annan, med nit och energi tog sig an Roslagens historieskrivning. I slutet av 1930-talet kom han på idén att föreningen borde ge ut en årsbok med uppsatser och artiklar kring Roslagens kultur och historia. År 1939 kom den första årgången av serien, som fick namnet Hundare och skeppslag. Skriften innehöll tolv artiklar, varav en där magister Lijsing själv försöker besvara frågan om vad som egentligen menas med Roslagen. Under hans tid blev det en serie häften om tolv volymer och mer än 1 600 sidor, till stor del skrivna av Lijsing själv.

Samlingarna växer

År 1943 blev Lijsing föreningens sekreterare och två år senare även föreståndare för museet, ett museum som ställde allt större krav på underhåll och bemanning. Trots att det krävde ytterligare ett stort finansiellt åtagande, kunde inte föreningen låta bli att förvärva den Zettersténska villan då den blev till salu 1949. Nu fick föreningen ytterligare en stor fastighet att ta hand om. Den stora parken som hörde till villan gav samtidigt nya möjligheter. Borgmästare Hallin berättar i en intervju i Norrtelje Tidning att han kan tänka sig att ge de Wallinska gårdarna en fristad i parken om kommunen skulle vilja riva dem. Kanske inte hela byggnaderna, men i alla fall fasaderna och någon ytterligare bit. Hallin vill också gärna flytta andra byggnader med roslagsanknytning till parken - gärna en väderkvarn. Inköpet av den Zettersténska villan hade kunnat finansieras genom inteckningar och lån, där styrelsens medlemmar gått i personlig borgen.

Med tanke på museets stora kulturella betydelse för Norrtälje vänder man sig nu till stadsfullmäktige med en anhållan om ett årligt bidrag om 5 000 kronor. Med tiden önskar man också kunna överlämna byggnader och samlingar till staden som gåva. Något sådant bidrag tycks dock inte ha utbetalts.

Två år senare får föreningen ytterligare en byggnad att ta hand om. Det är möbelhandlare Knut Berglund vid Tullportsgatan som skänker ett gammalt brygghus som står på hans tomt invid Vikens gränd, mot att föreningen fraktar bort det. Det låg i tiden att hellre rädda värdefull bebyggelse i reservat än att bevara dem på plats i städerna. Idag gör man ofta ingendera.

Stiftelsen Roslagsmuseet

Efter eldsjälen Hallins död 1954 blev det ännu viktigare att försöka ordna en lösning för museets framtid. Det skulle onekligen behövas en landsantikvarietjänst i Stockholms län och styrelsen skrev upprepade gånger till Riksantikvarieämbetet för att försöka förmå ämbetet att inrätta en sådan tjänst i Norrtälje. Först 1962 hade Riksantikvarien funderat färdigt och länet fick sin första landsantikvarie, dock med placering i Stockholm och utan länsmuseum.

Istället tog man 1963 åter upp den gamla idén att försöka förmå Norrtälje stad att ta emot fastigheterna och samlingarna som donation. Staden visar dock inget som helst intresse för museet och P. M. Lijsing skriver 1969 i sin dagbok: ”Stadens ’gubbar’ tycks ej ha något intresse av att bevara Norrtäljes gamla dyrbara minnen. En eftervärld kommer att döma dem. - Jag börjar ledsna på alltihop.”

Det hade blivit allt tydligare att det var omöjligt för Fornminnesföreningen att driva museet helt med ideella krafter. År 1971 erbjuder föreningen kommunen att få köpa fastigheterna för en tiondel av värdet och samtidigt ta emot museisamlingen som donation. Kommunen vägrar dock, eftersom man inte anser att kommunen ska driva museum i egen regi. Förhandlingar leder dock fram till att kommunen kan tänka sig att vara med i en stiftelse som tar emot museet som gåva.

Lennart Jansson berättar och föreläser vid ristningen på Björnös gamla gårdsplats.

Stiftelsen bildas 1972 och i och med det slipper Roslagens fornminnes- och hembygdsförening det stora och tyngande ansvaret för Norrtäljes museiverksamhet.

En bildningsförening

År 1967 hade läroverksadjunkten Lennart Jansson valts in i styrelsen och redan 1968 blev han föreningens nye ordförande. Han skulle under de 50 följande åren sätta sin prägel på föreningens arbete och inriktning.

Under Fornminnesföreningens första 50 år hade mycken tid och möda lagts på museet och samlingarna. Nu kunde fokus istället läggas på det pedagogiska arbetet att få Norrtäljeborna intresserade av sin och stadens historia. Lennart introducerade kulturhistoriska stadsvandringar, något som drog mycket folk och som blev en stor succé. Tillsammans med andra ideella föreningar som Flottans män, Naturskyddsföreningen, Föreningen Norden, Svenska Turistföreningen, Föreningen Sjuhundraleden med flera skapades föredragsserier, konserter och kulturaftnar. Sådana arrangemang hade förekommit redan tidigare, men inte i samma omfattning, och inte med samma kraft och intresse. Nu vaknade åter ett intresse för Fornminnesföreningen, ett intresse som varit tämligen svalt under en lång tid. Lennart Jansson tog också initiativ till en serie konserter och andra kulturprogram på Penningby slott, ibland med en publik på flera hundra personer.

Under Lennart Janssons ledning blev Fornminnesföreningen i allt högre grad en bildningsförening och intresseområdet allt bredare: historia, poesi, musik, konst, natur och samhällsfrågor - allt rymdes i föreningen. Lennart ordnade föredrag, utflykter och upptäcktsresor i en oändlig och aldrig sinande ström. Programbladet för år 2004 visar hur Fornminnesföreningen i samarbete med fem andra ideella föreningar kunde erbjuda 60 olika programpunkter under året.

Redan på 1950-talet hade föreningen kämpat för att bevara de Wallinska gårdarna vid Lilla torget, och nu gav man sig åter in i samhällsdebatten och stadsplanefrågorna. Genom protestmarscher och opinionsmöten försökte man hindra rivningen av Tullgården, och senare också det så kallade Dejvanhuset vid Tullportsgatan. Tyvärr utan framgång.

Idag ser vi åter ett ökat intresse för lokalhistoria. Norrtälje växer och många nyblivna roslagsbor visar intresse för sin nya hembygd. Däremot är det få som idag vill arbeta ideellt och engagera sig i föreningsverksamhet. Kanske kan vi överleva som förening ytterligare några år, men det är i så fall viktigt att vi hittar nya vägar. Folkrörelsernas tid ser ut att vara över för den här gången.

Hans Landberg

Roslagens Fornminnesförening

c/o Kerstin Sandberg
Domherrevägen 6A
761 61 Norrtälje

B SVERIGE PORTO BETALT

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening

Föreningen bildades 1918 för att vårda, bevara och sprida kunskap om Roslagens historia. På senare tid har föreningen alltmer kommit att fungera som en hembygdsförening för Norrtälje stad.

Föreningen är dessutom stiftare av Roslagsmuseet och Torsten Nordströms museum.

Som medlem får du varje år programbladet hemskickat och dessutom stöder du Roslagsmuseet och blir en kulturperson bland andra kulturpersoner i Norrtälje.

Årsavgift

Årsavgiften är 100 kronor per person och lägger du till ytterligare 100 kronor får du dessutom tidningen Ledungen som ges ut av Stockholms läns hembygdsförbund. Den kommer ut med fyra påkostade och innehållsrika nummer per år. Möjligheten för nya medlemmar att få Ledungen gäller bara den som blir medlem under början av året.

Betala avgiften på **bankgiro 631-9925** helst före den 31 mars, och glöm inte att skriva ditt namn.

Styrelsen fram till årsmötet 2018

Anders Thornström ordförande 076 314 16 87
Hans Landberg vice ordförande 0176 146 10
Kerstin Sandberg skattmästare 070 542 89 30
Lena Jonsson sekreterare
Thomas Malmström 0176 22 46 26
Leif Holmström 070 531 42 91
Eva Landberg 0176 146 10
Ann Olsén Ehrnstén 070 849 38 53

Mail:
roslagensfornminne@gmail.com
Hemsida:
www.hembygd.se/roslagen

Nytt på hemsidan

En helt ny sammanställning över de fotografer som varit verksamma i Norrtälje från 1860-talet fram till 1960-talet finns nu tillgänglig på föreningens hemsida: **www.hembygd.se/roslagen**

Sammanställningen är gjord av Eva Landberg och innehåller uppgifter om fler än 30 fotografer. Dokumentet innehåller korta biografier och exempel på både porträttfoto och annat foto samt exempel på de olika fotoateljéernas logotyper, stämplar och firmamärken från olika tidsperioder.

-HL